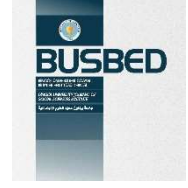

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 17.11.2022
Kabul Tarihi : 30.03.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205392>

KARS MÜZESİ'NDE BULUNAN OSMANLI DÖNEMİNE AİT BİR GRUP MÜHÜR

Murat ÇABAZ¹

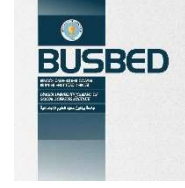
ÖZ

Mühür insanoğlunun duvarlara, toprağa, kayalara resimler çizmesi, damgalarını vurması ile günümüze kadar gelişimini tamamlayan bir sanat olmuştur. Mühür, oluşum sürecinde farklı sanat dallarından etkilenecek, el sanatları ürünleri arasında önemli bir yer tutmuştur. Etkilendiği toplumun gerek dini, sosyal anlayışı gerekse de kullanılan malzemenin niteliğine göre toplumun iktisadi yapısını da göstermede büyük bir rolü vardır. Bu bağlamda bu çalışmayla Osmanlı dönemine ait bir grup mühür ele alınarak, sanat tarihi perspektifiyle pek çok açıdan detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya dahil edilen mühürler, kullanım amaçlarına göre farklı gruplara ayrıldıkları tespit edilmiştir. Bu durum çalışmanın hedef ve amaçları açısından zengin bir veri sağlamaktadır. Dolayısıyla diğer sanat dallarında olduğu gibi, Osmanlıların son dönemine ait bu çalışmadaki mühürler, ait oldukları dönemi birçok açıdan aydınlatması hedeflenmiştir. Araştırmaya konu edinilen mühürler malzeme, form ve üzerlerinde kullanılan yazı gibi hususlar göz önüne alınarak, mümkün mertebede birbirinden farklı örnekler seçilmiştir. Böyle bir yöntemle başvurulmasında, ele alınan eserleri bir bütün olarak tüm yönleriyle değerlendirilebilmesini sağlamaktır. Bu amaçla Kars Müzesi'nde bulunan bir grup mühür, tüm yönleriyle analiz edilerek belgelendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kars Müzesi, Osmanlı Devleti, Mühür, Süsleme, Hakkak

¹ Doktora Öğrencisi, Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Sanat Tarihi, muraticabaz@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7207-8091>

Article Type : Research Article
Date Received : 17.11.2022
Date Accepted : 30.03.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205392>

A GROUP OF OTTOMAN PERIOD SEALS FOUND IN THE KARS MUSEUM

Murat ÇABAZ¹

ABSTRACT

Seal has been an art that has completed its development until today, with human beings drawing pictures on walls, soil, rocks and leaving their marks. The seal has taken an important place among handicraft products by being influenced by different branches of art in its formation process. It has a great role in showing the economic structure of the society according to both the religion and social understanding of the society it is affected and the quality of the material used. In this context, in this study, a group of seals belonging to the Ottoman period were discussed and tried to be analyzed in detail from many aspects with the perspective of art history. It has been determined that the seals included in the study are divided into different groups according to their intended use. This situation provides rich data in terms of the aims and purposes of the study. Therefore, as in other branches of art, the seals in this work, which belong to the last period of the Ottomans, are aimed to illuminate the period they belong to in many ways. Considering the issues such as the material, form and the writing used on the seals, which were the subject of the research, different samples were selected as much as possible. In applying such a method, it is to ensure that the works in question can be evaluated as a whole with all their aspects. For this purpose, a group of seals in Kars Museum have been analyzed and documented in all aspects.

Keywords: Kars Museum, Ottoman Empire, Seal, Ornament, Engraver

¹ Ph.D. Student, Van Yüzüncü Yıl University, Art History, muratcabaz@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7207-8091>

1. GİRİŞ

Genel olarak mühür adı altında yaygın olarak kullanılan kelimenin aslı Farsçadır. Mührün Arapça karşılığı hatem, Türkçesi ise damga olarak isimlendirilmiştir (Uzunçarşılı, 1959, s. 1). Mühür üzerinde isim, motif, ayet-i kerime, işaret vb. şeylerin birkaçının gümüş, pirinç, altın gibi madenler ile kantaşı, zümrüt, necef, akik vb. kıymetli ve yarı kıymetli taşlar üzerine yapılan sanattır (Kuşoğlu, 2009, s. 6).

İlk örneklerine Neolitik çağda (M.Ö. 7. Binyıl) Bademağacı, Çatalhöyük ve Kuzey Suriye’de rastlanılmaktadır (Sevin, 2003, s. 170). Bu örnekler oval, yuvarlak ve haç şeklinde olup arkalarında çıkıntılar bulunmaktadır (Güney, 2014, s. 18). Asurlular ve Hititlerin parmak kalınlığında silindirik şeklinde mühürler kullandıkları ve üzerlerinde mitolojik şekillerin kazındığı görülmektedir (Kuşoğlu, 2009, s. 6-7). Tarihin babası olarak bilinen Herodot’a göre üzerine mühür kazınan ilk yüzükleri Babilliler kullanmaktaydı. Babil’de bulunan yüzükler bunu doğrulamaktadır (Hammer, 1991, s. 5).

İslami dönemde kullanılan ilk mührün bir rivayete göre Amr İbnü’l-as olduğu söylenmektedir (Orman, 2011, s. 3). Hz. Muhammed’in mühründe ise kufi hat ile her kelimesi bir satır olmak üzere “Muhammed Resulullah” ibaresi hakkolunmuştur. Vefatından sonra ilk üç halifenin bu mührü kullandıkları, Hz. Osman’ın, bir gün abdest alırken peygamber efendimizin mührünü İris kuyusuna düşürdüğü ve mührün bulunamadığı söylenmektedir (Şehsuvaroğlu, 2017, s. 110). Halifeliğin Emeviler ve Abbasiler’e geçtiği dönemlerde halifeler yüzük mühürler yaptırmışlar ve gerektiğinde onları kullanmışlardır (Oruç, 2017, s. 342).

Eski Türklerde mühür hükümdarlık simgesi olarak kabul edilmiştir. Eski Türk toplumları içerisinde mühürcülük geleneğinin en parlak örneklerine Köktürk Kağanlığı döneminde rastlanılmaktadır (Gaybullah Babayar, Arif Habibullayev, 2019, s. 33). Orhun vadisi (Moğolistan), Taşkent (Özbekistan) ve Yedisu (Kazakistan-Kırgızistan) civarlarında yapılan araştırmalarda damga ve mühürler bulunmuştur (Gaybullah Babayar, Arif Habibullayev, 2019, s. 34). İslamiyet’ten önce Orta Asya’da yaşayan Türklerde mühürlerin devlet yöneticileri, soylu kişiler, mülk sahipleri, ürünlerin korunması ve dağıtılması ile ilgilenenler vb. birçok kişi tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Türklerin kurduğu devletlerden olan Selçuklularda ise mühür Tuğrul Bey zamanında karşımıza çıkmaktadır. Selçuklularda hükümdarlar daha çok yüzük mühür kullanmaktaydılar. Yüzük mühürlerinin üzerine tuğra da kazındıkları bilinmektedir (Oruç, 2017, s. 342). Anadolu Selçuklularında ise kurşun mühür ile hazinenin mühürlendiği bilinmekteydi (Oruç, 2017, s. 346).

Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde mühürcülük ve hakkaklık çok gelişmiş ve içinde birkaç sanat dalını barındıran şaheserler toplamı olmuştur. Türlü mısralarla sahiplerini takdim eden mühürler; hat, hak, tezyinat ve maden işçiliği bakımlarından güzel sanatlarımızın mevcut olmayan bir kolu haline gelmiştir (Şehsuvaroğlu, 2017, s. 113). Selçuklulardan etkilenen hat ve kalem ustaları daha sonra İstanbul’un fethedilmesi ile yeni bir merkez haline gelen bu şehirde Osmanlı sanatının kendine has eserlerini üretmişlerdir (Kuşoğlu, 2009, s. 12). Osmanlı mühürcülüğü ile ilgili ilk bilgilere Evliya Çelebinin seyahatnamesinde ulaşılmaktadır. İstanbul mühürcüleri ile ilgili bilgi veren Evliya Çelebi kullandıkları teknikler ve malzemeler itibarıyla onları üç gruba ayırmaktadır. Bu gruplar seyahatnamede esnaf-ı hakkakan, esnaf-ı mühürkunan, esnaf-ı mühürkanan-ı sim heykel olarak belirtilmiştir. Evliya Çelebi, esnaf-ı hakkakan olarak adlandırılan grubun 35 dükkan ve 105 nefer olduğunu söylemektedir. Bu grubun pirleri ise hakkak Abdullah Yümmi’dir. Bunlar firuze taşı ve akik-i seylan kazırlardı (Kuşoğlu, 2009, s. 12-13). Pirlerin Hz. Osman olduğu söylenen esnaf-ı mühürkunan’lar 35 dükkan ve 80 neferdiler. Mühür ustaları Ferit Çelebi, Rıza Çelebi ve Mehmet Çelebi’dir. Esnaf-ı mühürkanan-ı sim heykel unvanına sahip olanların ise tılsım ve gümüş mühür kazındıklarından bahsedilir. Hazret-i Ükkaşe’nin bu grubun piri olduğundan bahsedilmektedir (Kuşoğlu, 2009, s. 13). Osmanlı Dönemi mühürleri dişi (çukur) ve erkek (kabartma) olarak adlandırılmaktadır. Dişi mühürlerde, çizgiler sathın seviyesinin altında kaldığı için mühür, mürekkebe sürülüp kağıda basıldığı zaman bu kısımlar kağıt renginde kalarak, etrafı siyah görünmektedir. Kabartma oyma da ise çizgiler sath seviyesinde bırakılıp etrafı kazılarak boşaltıldığı için mürekkep bu kabarık oyulan yazılara temas ederek kâğıtta, kabarık kısımları mürekkepli ve çukur yerler beyaz kalır (Bal, 2008, s. 9). Osmanlı İmparatorluğu zamanında Zat mührü, İsmi Havi Resmi Mühür ve Makam mühürleri kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1959, s. 1). Zat mührü bir kişinin kendisi için kazıtıldığı mühre denilmekteydi. İsmi havi resmi mühür ise kişinin kendisi için kazıtıldığı mührün yanına ayet-i kerime, dua veya beyitlerdir. Bir diğer mühür çeşidi olan makam mührü devletin resmi işlerinde kullanılan mühürlerdir (Uzunçarşılı, 1959, s. 2).

Bu mühür türlerinin dışında tılsım mührü olarak adlandırılan ve üzerinde dini yazılar olan mühürler de bulunmaktadır. Tılsım mühür, temsil özelliği olup isim yanında veya isimsiz koruyucu özellik taşıyan dini yazıları olan mühürlere denilmektedir. Mühürlere kazınan isimlerin yanına tılsımlı sözcükler ve koruyucu dualarda kazanılmıştır (Perk, 2010, s. 23). Üç yüzeyi olan bazı mühürlerde bir yüzeye şahsın isminin diğer yüzeyde ise koruyucu özellikleri olan beduh yada Eshab-ı Kehf isimlerinin kazındığı görülmektedir (Perk, 2010, s. 23).

Mühürlerde form olarak elips, daire, ay, üçgen dikdörtgen, kare, prizmatik üçgen kullanılmıştır. Prizmatik üçgen veya tablalı mühür olarak adlandırılan objenin bazen 3 tarafında da yazı veya süsleme bulunmaktaydı. Osmanlı döneminde kullanılan zat mühürler, resmi olanlara nazaran daha küçük ebatta olup yuvarlak, oval, kare, sekizgen formda olabildikleri

gibi bazen de etrafına tırtıllı bir şekil verilirdi. Hatta ay şeklinde etrafı düz veya tırtıllı mühürlere de rastlanılmaktadır (Bal, 2008, s. 52).

Güzel yazı yönünden sülüs, ta'lik, divani yazı çeşitleriyle mühürler üzerine şahane istifler yapılmaktaydı. Küçük bir alana kişinin adı, soyadı ve diğer sözlerini güzel bir biçimde istifleyebilen hünerli hattat ve hakkaklar bulunmaktaydı. Yazıların etrafında dolanan rumi şekiller, çarkifelekler, pençer, sarmaşıklar ve Yümnü gülleri Osmanlı mühürlerinin önemli özellikleri arasında yer almaktaydı (Kuşoğlu, 1994, s. 24).

Dönemin mühürlerinde ise malzeme olarak altın, gümüş, bronz, pirinç, zümrüt, akik kullanılmaktadır. Mühr-i hümayunlarda kullanılan malzemeler hakkında padişahların kendi yanlarındaki zümrüt veya altını kullandıklarından bahsedilmektedir (Uzunçarşılı, 1959, s. 3). Dar gelirli için ise mühürlerin bronz ve sarıya kazındığı görülmektedir (Bal, 2008, s. 23). Yüzük mühürlerde daha çok karşımıza çıkan akik, silikadan oluşan çeşitli renklere sahip yuvarlak ve ince halkalardan meydana gelen, parlak ve yarı saydam bir mineraldir (Nayır, 2011, s. 46). Mühürlerde daha çok kırmızı ve tonlarının kullanıldığı akiğin beyazımsı, sarı ve siyahımsı tonlarına da rastlanılmaktadır (Özcan), 2020, s. 217). Örneklerine çok az rastlanılan kuvarsın birçok çeşidi olmasına rağmen mühürlerde genellikle adi kuvars denilen renksiz olan türü kullanılmaktadır (Ethem, 1990, s. 15). Gümüş çeşitli medeniyetler tarafından mühür yapımında kullanılmıştır. Selçuklu gümüş mühür (yüzük) (Kuşoğlu, 2009, s. 15) örnekleri yazı ve süslemeler bakımından usta bir işçilikle işlenerek günümüze kadar gelmiştir. Gümüş bulunması ve işlenmesi kolay bir maden olduğundan Osmanlı döneminde de hak edilen mühürlerde çokça karşımıza çıkmaktadır. Dönemin mühürlerinde çokça kullanılan pirinç, bakırın, hulavat ve başka şeylerle hazırlanmış et-tutya (Çinko) ile karıştırılarak altın rengine benzeyecek hale getirilmesiyle elde edilir (Özcan), 2020, s. 351). Bazı kaynaklarda yer alan ve pirinçten yapılan eserlerden bahsedilirken sarı pirinç (Engin, 1994, s. 11) ifadesi de kullanılmaktadır.

2. ÖRNEKLER

Örnek 1.

Fotoğraf 1a

Fotoğraf 1b

Fotoğraf 1c

Çizim 1a Çizim 1b

Çizim 1c

Çizim 1d

Envanter No : 1.3.962

Fotoğraf No : 1a-b-c

Çizim No : 1a-b-c-d

Mühür Türü : Şahıs (Zat) Yazı Türü : Ta'lik

Yükseklik : 3.0 cm

Çap : 1.5 cm

Ağırlığı : 7.4 gr.

Malzemesi : Pirinç

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1270-(M.1854)

Üç yüzlü ve döner tablalı olan mühür pirinç malzemeden yapılmış ve sağlamdır. Mührün üçgen formu ve tutamağı döküm tekniği kullanılarak ortaya çıkarılmıştır. Mühür üzerine kazındığı tabla kısmı ve tutamağı ayrı olarak döküm tekniğiyle yapılmıştır. Sap kısmı tablanın ortasında yer alan deliklere yerleştirilmiştir. Ta'lik yazı çeşidinin kullanıldığı eserde kazıma tekniğine yer verilmiştir. Eserin tutamağında bulunan süslemelerin ortaya çıkarılmasında ajur tekniği kullanılmıştır. Mührün ilk yüzeyinde (Foto:1a- Çizim 1a) Osmanlıca "Abduhu Mustafa" yazmakta ve Abduhu yazan kısmın üst tarafında kıvrık dal motifi yer almaktadır. Diğer bir yüzeyinde (Foto:1b- Çizim 1b) "Es Seyyid Ahmed" tarih olarak da 1270 (1854) yazmaktadır.¹ "Es Seyyid Ahmed" yazan yüzeyde stilize kıvrık dal süslemelerine yer verilmiştir. Üçüncü yüzeyinin ortasında ise ne anlam geldiği bilinmeyen "Beduh" (*Perk, 2010, s. 33*) (*Tali, 2013, s. 526*) ibaresi yazmakta (Foto:1c- Çizim 1c) ve onun etrafını çevreleyen kıvrık dal motifleri ve yıldız motifi yer almaktadır. Tablalı kısmın ortasında bir delik yer almaktadır. Tutamağın uç kısmında yer alan yarım daire yay bu deliklerin içerisine geçerek mührü bağlanmaktadır. Eserin tutamağında (Çizim 1d) dönemin karakteristik süsleme öğelerinden biri olan palmet motifi bulunmaktadır. Tutamağın üst kısmında (Çizim 1d) biri daha büyük olmak üzere üç adet yuvarlak delik bulunmaktadır. Bu deliklerin alt kısmında ise dikey olarak sıralanmış oval oyuklar yer almaktadır. Mühür şahıs mührüdür.

Örnek 2.

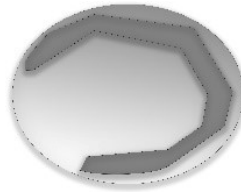
Fotoğraf 2a

Fotoğraf 2b

Çizim 2a

Çizim 2b

Envanter No : 1.4.962

Fotoğraf No : 2a-b

Çizim No : 2a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Rik'a

Yükseklik : 0.2 cm

Çap : 1.3 cm

Ağırlığı : 2.7 gr.

Malzemesi : Akik

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1271-(M.1854)

Elips formulu olan mühür akik malzemeden yapılmıştır. Mührün ön yüzünde (Foto 2a; Çizim 2a) Osmanlıca "Cihangir" tarih olarak da 1271 (1854) yazılmaktadır. Mührün üzerine kazınan ismin kim olduğu ile ilgili arşiv kayıtlarında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Mührün baskı kısmı iç içe geçmiş elips kesitli birer şeritle sınırlanmıştır. Ortada yer alan elips şekilli kuşağın içinde yazı ve stilize motiflere yer verilmiştir. Kazıma tekniği ile ortaya çıkarılan rik'a yazı kuşağını

¹ Mührde adı geçen şahıs (zat) mührünün kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

çevreleyen elips formun üstünde yer alan ikinci bir elips formun içinde ise bir birini takip eden noktacıklara yer verilmiştir. Akik malzemeden yapılmış ve bir yüzüğün içine yerleştirilmek üzere tasarlandığı düşünülen malzemenin (Foto 2b; Çizim 2b) arka kısmının bu yüzden sade tutulduğu tahmin edilmektedir. Şahıs mührü olarak kullanılan malzeme satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır.

Örnek 3.

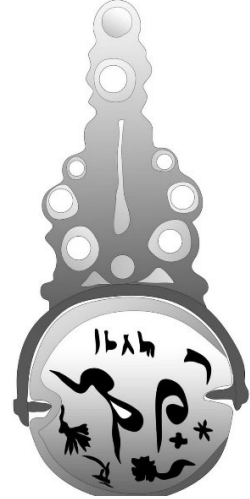
Fotoğraf 3a

Fotoğraf 3b

Çizim 3a

Çizim 3b

Envanter No : 3.9.1966

Fotoğraf No : 3a-b

Çizim No : 3a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat) Yazı Türü : Rik'a

Yükseklik : 3.7 cm

Çap : 1.7 cm

Ağırlığı : 5.2 gr.

Malzemesi : Gümüş-Akik Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1273 (1856)- 1279 (1862)

Daire formunda akik malzemeden yapılan mührün tutamağı gümüşten olup günümüzde sağlam durumdadır. Tutamağın yapımında döküm ve ajur tekniği kullanılmıştır. Akik malzeme üzerinde yer alan yazı rik'a türde kazıma tekniği ile ortaya çıkarılmıştır. Mührün iki yüzeyi bulunmaktadır. Bir yüzeyinde (Foto 3a; Çizim 3a) Osmanlıca "Fatimatüzzehra" ve tarih olarak da 1273 (1856) diğer yüzeyinde (Foto 3b; Çizim 3b) "Fatıma" tarih olarak da 1279 (1862) yazmaktadır.² "Fatimatüzzehra" yazan yüzeyinde yazı kuşağının dışında stilize motifler yer almaktadır. "Fatıma" yazan yüzeyde gül ve karanfil motifi yer almaktadır. Gül ve karanfil motifinin dışında yıldız ve stilize motifler bulunmaktadır. Akik malzemenin her iki tarafında bulunan oyukların (Çizim 3a) içerisine tutamak yarım daire bir yayla bağlanmıştır. Mührün tutamak kısmında armudi motifine yer verilmiştir. Armudi motifinin üst kısmında mührün zincir ve benzeri bir obje ile tutturulması için bir delik açılmıştır. Ayrıca armudi motifinin etrafında ve tutamak kısmında yer alan deliğin altında daire şeklinde kabartmalara yer verilmiştir. Mühür şahıs (zat) mührüdür.

² Mührde adı geçen şahıs (zat) mührünün kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Örnek 4.

Fotoğraf 4a

Fotoğraf 4b

Fotoğraf 4c

Çizim 4a

Çizim 4b

Çizim 4c

Çizim 4d

Envanter No : 5.1.1963

Fotoğraf No : 4a-b-c

Çizim No : 4a-b-c-d

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Divani

Yükseklik : 3.4 cm

Çap : 1.7 cm

Ağırlığı : 5.5 gr.

Malzemesi : Gümüş-Kuvars

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1274 (1857)

Prizmatik üçgen formunda olan mühür şeffaf kuvars veya kaya kristali (Morris, 1999, s. 59) olarak adlandırılan malzemeden yapılmıştır. Mührün tutamağı gümüşten ve sağlamdır. Tutamak döküm tekniğiyle yapılmıştır. Tutamak üzerinde bulunan motiflerin birbirinden ayrılmasında ajur tekniği kullanılmıştır. Divani yazı türünde kazınan ve üç yüzeyi bulunan mührün birinci yüzeyinde (Foto 4a; Çizim 4a) Osmanlıca “Abdi” ve tarih olarak da 1274 (1857) diğer yüzeyinde (Foto 4b; Çizim 4b) “Abdi” tarih olarak da 1274 (1857) yazmaktadır. İkinci yüzeyde yazı kuşağının dışında gül ve karanfil motifleri yer almaktadır. Üçüncü yüzey de de (Foto 4c; Çizim 4c) Osmanlıca “Abdi” ve tarih olarak da 333 (1915) yazmaktadır. Üçüncü yüzeyde yer alan motifler ile ikinci yüzeyde yer alan motifler birbirinin benzeridir. Mühür ortasında her iki tarafta yer alan iki oyukla tutamağa bağlanmaktadır. Mührün tutamağında (Çizim 4d) penç motifine benzer süslemeler yer alır. Mühür şahıs (zat) mührüdür.

Örnek 5.

Fotoğraf 5a

Fotoğraf 5b

Çizim 5a

Çizim 5b

Envanter No : 2.4.962

Fotoğraf No : 5a-b

Çizim No : 5a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat) Yazı Türü : Rıka

Yükseklik : 2.1 cm

Çap : 1.6 cm

Ağırlığı : 5.3 gr.

Malzemesi : Bronz

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1290 (1873)

Elips formda olan mührün yapımında bronz malzeme kullanılmıştır. Sağlam bir şekilde günümüze ulaşan eserin baskı kısmında (Foto 5a; Çizim 5a) Osmanlıca “Hasan Bin Kasım”, tarih olarak da 1290 (1873) yazılmaktadır. Aynı yüzde elips bir form içerisinde “Hasan” yazılmaktadır ve “Hasan” isminin üst, alt ve sol kısmında ok işaretleri bulunmaktadır. Elips dairenin altında “Bin Kasım” ibaresi yer almaktadır. Eserin üzerine kazınan şahsın kim olduğu hakkında bilgilere ulaşılamamıştır. Mührün sağ ve sol kısımlarında ay ve yıldız motifleri bulunmaktadır. Rıka yazı türünün kazıma tekniği kullanılarak ortaya çıkarıldığı tespit edilen eserin yapımında ise döküm tekniğine yer verilmiştir. Mührün tutamak kısmı (Foto 5b; Çizim 5b) armudi (Orman, 2011, s. 100) formu ve ortası deliklidir. Kars Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılan mühür, şahıs mührü olarak kullanılmıştır.

Örnek 6.

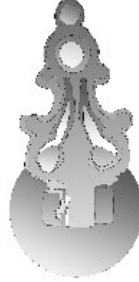
Fotoğraf 6a

Fotoğraf 6b

Çizim 6a

Çizim 6b

Envanter No : 3.7.978

Fotoğraf No : 6a-b

Çizim No : 6a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Nesih

Yükseklik : 2.9 cm

Çap : 1.7 cm

Ağırlığı : 5.7 gr.

Malzemesi : Gümüş

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1309 (1891)

Dairesel formlu mühür gümüş malzemeden yapılmış ve günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Mührün ön yüzünde (Foto 6a; Çizim 6a) Osmanlıca “**Hatun-zâde Bego Bey**” tarih olarak da 1309 (1891) yazılmaktadır. Mührde adı geçen kişi ile herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Nesih türde kazınan yazı kuşağının bulunduğu yüzeyde süslemelere yer verilmemiştir. Eserin yapımında döküm tekniğinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Mührün tutamağı (Foto 6b; Çizim 6b) palmet (Orman, 2011, s. 100) motifi formunda yapılmıştır. Baskı kısmı ile tutamak kısmı birbirinden ayrı olarak yapılmış olup daha sonra monte edilerek birleştirilmiştir. Mühür şahıs mührü olarak kullanılmıştır. Satın alma yoluyla müzeye geldiği tespit edilmiştir.

Örnek 7.

Fotoğraf 7a

Fotoğraf 7b

Fotoğraf 7c

Çizim 7a

Çizim 7b

Çizim 7c

Çizim 7d

Envanter No : 2.32.81

Fotoğraf No : 7a-b-c

Çizim No : 7a-b-c-d

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Ta'lik

Yükseklik : 2.6 cm

Çap : 1.7 cm

Ağırlığı : 7.1 gr.

Malzemesi : Bronz

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1309 (1891)

Prizmatik üçgen formunda olan mühür bronzdan yapılmış ve günümüzde sağlam durumdadır. Üçgen formun ve tutamağın ortaya çıkarılmasında döküm tekniği, üçgen formda bulunan yazı kuşağının ortaya çıkarılmasında kazıma, tutamakta yer alan süslemelerin birbirinden ayrılarak yansıtılmasında ise ajur tekniği kullanılmıştır. Mührün üç yüzeyi bulunmaktadır. Ta'lik yazı türünün kullanıldığı yüzeylerin birincisinde (Foto 7a; Çizim 7a) Osmanlıca "Osman Hamdi" ve tarih olarak da 309 (1891) diğer yüzeyinde (Foto 7b; Çizim 7b) "Usman Eze" yazmaktadır.³ "Usman Eze" yazan yüzeyinde yazı kuşağının üstünde yıldız motifine benzer bir motif yer almaktadır. Usman Eze yazan yüzeyin muhtemelen daha önceden boş bırakıldığı, 1928 yılında latin harflerine geçildikten sonra bu yüzeyin latin harfleriyle kazındığı düşünülmektedir. Üçüncü yüzeyde (Foto 7c; Çizim 7c) ise "Osman" yazmaktadır ve yazı kuşağının sağ ve sol kısımlarında stilize motifler bulunmaktadır. Mührün ortasında bir delik yer almakta ve tutamak yarım daire bir yayla mührü bağlanmaktadır. Mührün tutamak kısmında (Foto 7c; Çizim 7d) zencerek (Bırol, 2014, s. 61) motifine benzer süsleme yer almakta ve iç kısmında birbiriyle orantısız büyüklükte oyuklar bulunmaktadır. Mühür şahıs (zat) mührüdür.

³ Mührüde adı geçen şahıs (zat) mührünün kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Örnek 8.

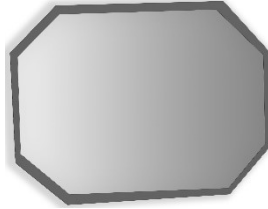
Fotoğraf 8a

Fotoğraf 8b

Çizim 8a

Çizim 8b

Envanter No : 1.3.965

Fotoğraf No : 8a-b

Çizim No : 8a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Ta'lik

Yükseklik : 0.5 cm

Çap : 1.3 cm

Ağırlığı : 2.4 gr.

Malzemesi : Akik

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1314 (1896)

Sekizgen formlu ve akik malzemedan yapılmış olan mühür günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Mührün ön yüzünde (Foto 8a; Çizim 8a) Osmanlıca “**Beraveralı Mehmed Murad**” tarih olarak da 1314 (1896) yazılmaktadır. Beraveralı Mehmed Murad’ın kim olduğu ile ilgili bilgilere ulaşamamıştır. Mühür üzerinde bulunan baskı kısmının iç içe geçmiş sekizgen bir formda olduğu bilinmektedir. Yazı kuşağının bulunduğu yüzey süsleme açısından sade tutulmuştur. Eserin yazı kuşağı kazıma tekniği ile rik’a türde kazınmıştır. Mührün tutamak kısmının yüzük olduğu ve akik malzemedan ayrıldığı düşünülmektedir. Mührün arka kısmı (Foto 8b; Çizim 8b) sade tutulmuştur. Satın alma yoluyla müzeye kazandırılan akik yüzük kaşı, şahıs mührü olarak kayıtlarda geçmektedir.

Örnek 9.

Fotoğraf 9a

Fotoğraf 9b

Fotoğraf 9c

Çizim 9a

Çizim 9b

Çizim 9c

Çizim 9d

Envanter No : 7.8.973

Fotoğraf No : 9a-b-c

Çizim No : 9a-b -c-d

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Nesih

Yükseklik : 2.8 cm

Çap : 1.6 cm

Ağırlığı : 7.4 gr.

Malzemesi : Pirinç

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1317-(M.1899)- 1330 (1912)- 1336-(M.1918)

Pirinçten yapılan üç yönlü tablalı mühür sağlam durumdadır. Üçgen mühür ve tutamağın yapımında döküm tekniğine başvurulmuştur. Tutamakta bulunan motifler ajur tekniğiyle ortaya çıkarılmıştır. İlk yüzeyinde (Foto 9a; Çizim 9a) Osmanlıca “Mehmed Ali” ve tarih olarak da 1330 (1912) yazmaktadır. “Mehmed Ali” yazan yüzeyin her iki tarafında kıvrık dal motifleri yer almaktadır. İkinci yüzeyinde (Foto 9b; Çizim 9b) “Mehmed” tarih olarak da 336 (1918) yazmaktadır.⁴ “Mehmed” yazan yüzeyinde yazı kuşağının üzerinde stilize bir motif yer almaktadır. Üçüncü yüzeyde (Foto 9c; Çizim 9c) ise elips bir form içerisinde “Ali Bin Şuayb” yazmaktadır. Üçüncü yüzeyde elips formun etrafında çentikler yer almakta ve tutamağa bağlandığı kısmın her iki tarafında yıldız motifleri bulunmaktadır. Kazıma tekniği ile nesih yazı türü mührün üç yüzeyine de kazınmıştır. Tablalı mührün tam ortasına oyulan delikler ile tutamak mührü bağlanmıştır. Tutamakta (Çizim 9d) palmet (Orman, 2011, s. 100) motifine verilmiştir. Palmet motifinin üst kısmında ise yuvarlak bir oyuk yer almaktadır. Mühür şahıs (zat) mührüdür.

⁴ Mührde adı geçen şahıs (zat) mührünün kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Örnek 10.

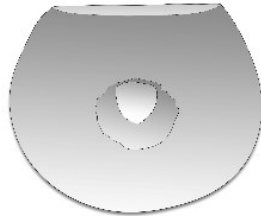
Fotoğraf 10a

Fotoğraf 10b

Çizim 10a

Çizim 10b

Envanter No : 1.2.82

Fotoğraf No : 10a-b

Çizim No : 10a-b

Mühür Türü : Şahıs (Zat)

Yazı Türü : Rik'a

Yükseklik : 2.0 cm

Çap : 1.5 cm

Ağırlığı : 10.4 gr.

Malzemesi : Akik

Geliş Şekli : Satın Alma

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1343-(M.1925)

Elips formulu olan mühür akik malzemeden yapılmış ve sağlamdır. Mührün ön yüzünde (Foto 10a; Çizim 10a) “Mazhar Nurullah Bin Abdullah” ibaresi yer almaktadır. Eserde tarih olarak da 1343 (1925) yazmaktadır. Mühre kazınan ismin kim olduğu bilinmemektedir. Mühür rik'a yazı türünde kazınmıştır. Akikten yapılmış ve tutamağı bulunmayan (Foto 10b; Çizim 10b) eserin muhtemelen delik kısmının ortasından geçen bir obje ile taşındığı düşünülmektedir. Eserde yer alan (H. 1343 (M. 1925) tarihin her iki yanında yıldız motifleri bulunmaktadır. Mühür şahıs mührü olarak kullanılmıştır. Eser satın alma yoluyla müzeye gelmiştir.

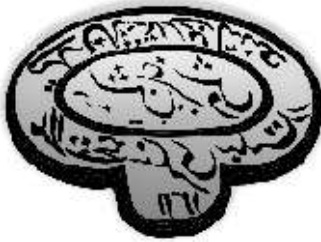
Örnek 11.

Fotoğraf 11a

Fotoğraf 11b

Çizim 11a

Çizim 11b

Envanter No : 3.1.2015

Fotoğraf No : 11a-b

Çizim No : 11a-b

Mühür Türü : Resmi Makam

Yazı Türü : Ta'lik

Yükseklik : 3.2 cm

Çap : 4.2 cm

Ağırlığı : 37.1 gr.

Malzemesi : Pirinç

Geliş Şekli : Depo Fazlası

Dönemi : Osmanlı Devleti/H. 1312-(M.1894)

Sağlam olan elips formlu mühür pirinç malzemeden yapılmıştır. Mührün ön yüzünde (Foto 11a; Çizim 11a) Osmanlıca "Ayıntab (Antep) Protestan Milleti Beş kuruş bedelât-ı askerî biletidir 1312." tarih olarak da 1312 (1894) yazılmaktadır. Mührde adı geçen kurum mührünün Osmanlı Devleti döneminde Haleb'e bağlı olan Ayıntab (Gaziantep) kazasında ikamet eden Protestan Milletine ait askeri bilet olduğu anlaşılmaktadır. Mühür içten elips kesitli bir şeritle sınırlanmıştır. Elips şekilli dairesel kuşağın içinde "Beş Kuruş" yazılmaktadır. Eser ta'lik yazı türünde kazanmış ve yapımında döküm tekniği kullanılmıştır Tutamağı (Foto 11b; Çizim 11b) alttan üste doğru daralan dikdörtgen şeklindedir. Eser Kars Müzesi kayıtlarına depo fazlası olarak kaydedilmiştir.

Örnek 12.

Fotoğraf 12a	Fotoğraf 12b	Çizim 12
Envanter No : 10.14.73	Fotoğraf No : 12a-b	Çizim No : 12
Mühür Türü : Resmi Makam	Yazı Türü : Sülüs	
Yükseklik : 4.2 cm	Çap : 3.2 cm	Ağırlığı : 9.2 gr.
Malzemesi : Pirinç	Geliş Şekli : Satın Alma	
Dönemi : Osmanlı Devleti		

Pirinç malzemeden yapılan ve sağlam olan mühür dairesel formdadır. Baskı kısmının ortasında bir daire içinde ay ve yıldız motifi yer almaktadır. Mührün yüzeyinde (Foto 12a; Çizim 12) “Başgedikler Nahiyesi Şahnalar Köyü İhtiyar Meclisi” yazmaktadır. Ön yüzeyinde yazı kuşağı ve orta kısımda yer alan ay ve yıldız motifinin dışında herhangi bir süsleme kuşağına yer verilmemiştir. Sülüs yazı çeşidinin kullanıldığı mühürde yazılar kabartma ve kazıma teknikleri kullanılarak ortaya çıkarılmıştır. Döküm tekniği ile ortaya çıkarılan mühür tutamaklı olmasına rağmen tutamak kısmı günümüze sağlam bir şekilde ulaşamamıştır. Tutamağa bağlanan yüzey (Foto 12b) sade tutulmuştur. Mühür dönemin ihtiyar meclisine ait olduğundan resmi (makam ve kurum) mühür olarak kullanılmıştır.

3. DEĞERLENDİRME

Kars Müzesi’nde yer alan Osmanlı dönemine ait mühürler içerisinde 12 eser form, süsleme, yapım teknikleri vb. özellikleri dikkate alınarak değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirmeye alınan bu mühürlerden 10⁵’u şahıs (zat), 2⁶’si resmi makam mührüdür. Şahıs mührü olarak kullanılan ve üç yüzeyi bulunan mühürlerden 1⁷’inin üzerine kazınan ibareden tılsım mührü olduğu da anlaşılmaktadır. Eserlerin 11⁸’inin yüzeyinde tarih bulunurken 1⁹’ünde tarih bulunmamaktadır. Değerlendirmeye alınan 12 mührün tamamında mührü kazıyan hakkak ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Maden sanatı açısından önemli bir yeri olan Osmanlı mühürleri içerisinde yer alan iki resmi mühür (örnek:11-12) Antep ve Kars yöresine ait olduğu anlaşılmaktadır. Resmi mühürlerden birinin (örnek:11) askeri bilet mührü diğerinin (örnek:12) ise Köy İhtiyar Meclisi mührü olduğu tespit edilmiştir. Bu mühürlerden Kars yöresine ait olan mühür üzerinde tarih bulunmazken Antep yöresine ait mühür XX. yüzyıla tarihlenmektedir. Kişinin imzası yerine geçen şahıs (zat) mühürlerinden 8’i (örnek:1,2,3,4,5,6,7,8) XIX. yüzyıla tarihlenirken 2’si (örnek:9,10) XX. yüzyıla denk gelmektedir. Osmanlılarda okuma yazması olsun veya olmasın herkesin mühür kullandığı bilinmektedir. Bu mühürlerin resmi belgelerin ön veya arka yüzeyine basıldığı ve belgenin doğruluğunu kanıtlandığı bilinmektedir (Bal, 2008, s. 52). Şahıs mühürlerinde isim, unvan, meslek ve baba ismi gibi bilgiler bulunmaktadır (Dursun, 2019, s. 749).

Kazıma, süsleme ve döküm teknikleriyle üretilmiş olan eserler form, malzeme ve süsleme kompozisyonları açısından sanat tarihi metodolojisine uygun olarak incelenmişlerdir. Mühürler dönemin karakteristik tipleri olan tek yüzlü sabit, döner tablalı veya kırma saplı olarak tasarlanmıştır (Tali, 2013, s. 536). Mühürlerin kazındığı yüzeylerin formları elips, daire, üçgen (döner tablalı), sekizgen şekillerde tasarlanmıştır. Osmanlı dönemi hat sanatının mühürlere ustalıkla kazındığı bu eserlerden 3’ü ta’lik, 1’i sülüs, 1’i divani, 1’i rıka, 4’ü rik’a, 2’si ise nesih yazı çeşidi ile kazanmıştır. Divani yazı türü ile kazınan mühür (örnek:4) örneklerine Osmanlı döneminde çok az rastlanılmaktadır. Müzede yer alan mühürlerden; 4’ü pirinç, 2’si bronz, 3’ü gümüş gibi madenler kullanılarak yapılırken, 4’ü akik, 1’i kuvars gibi kıymetli taşlardan yapılmıştır. Bu eserler içerisinde gümüş-akik veya gümüş-kuvars şeklinde iki çeşit malzeme kullanılarak yapılanlarda yer almaktadır. Hakk, hat, tezyin sanatlarında önemli eğitimlerden geçen hakkakların elinden çıkan bu mühürlerde daha çok bitkisel motifler kullanılmıştır. Bunlar daha çok dönemin yoğun olarak kullanılan kıvrık dallar, gül, karanfil, stilize motifler, palmet, penç, ay ve yıldız, zencerek motifleri ile bezenmiştir. Mühür yapımında önemli bir yeri olan saplar (tutamak) usta bir hakkak elinde önemli bir esere dönüşebilmektedir. Osmanlı Dönemi mühürlerinin tutamakları; çınar yaprağı, baklava, palmet, kıvrımdal, armudi gibi motifler kullanılarak ortaya çıkarılmıştır. Müzede bulunan mühürlerden 2’si armudi (örnek: 3,5), 2’si palmet (örnek: 6,9), 1’i penç, 1’i zencerek, 1’i ise ajurlu süslemelerle ortaya çıkarılmıştır. Ele alınan mühürlerin çoğu sapı ile birlikte döküm tekniği ile yapılmıştır. İki örnekte ise (örnek: 1,6) tez yüzlü kırma saplı tutamaklar karşımıza çıkmaktadır.

4. SONUÇ

Sonuç olarak Kars Müzesi’nde yer alan Osmanlı mühürleri ile ilgili yapılan çalışma sonucunda müzedeki eserlerin Osmanlı Devletinin mühür geleneği ile benzerlikler gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır. Resmi ve şahıs mühürleri olan bu eserler dönemin karşımıza çıkan tipik örnekleridir. Mühür örnekleri gümüş, bronz, pirinç, kuvars, akik gibi madenler ve

⁵ Örnek: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10

⁶ Örnek: 11,12

⁷ Örnek: 1c

⁸ Örnek: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11

⁹ Örnek: 12

kıymetli taşlara kazınan, sanat değeri olan eserlerdir. Mühürlerin tamamı sağlam bir şekilde günümüze ulaşmışlardır. Dönemin üslup özelliklerini içinde barındıran mühürler yazı, süsleme, istif gibi kompozisyonları şekillendirmiştir. (Tali, 2013, s. 537) Osmanlı dönemi sanatlarının çoğunun temelini oluşturan İslamiyet mühür sanatının oluşum ve gelişim sürecinde de karşımıza çıkmaktadır. Birçok mühürde dini ibareler ve tılsımlar görülebilmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1928 harf inkılabına kadar geçen sürede mühürler gelişimine Osmanlı döneminde olduğu gibi devam etmektedir. Harf inkılabından sonra latin harflerine geçilmiş ve mühürler estetikten uzak bir hale gelmiştir. Her ne kadar 1950'lilere kadar okuma yazma bilmeyenler için mühür kazınsa da imzanın mührün yerine kullanılmasıyla önemini kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

- Bal, N. (2008). *Osmanlıca Bahriye Mühür ve Damga Koleksiyonu Cilt I*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Biröl, İ. A. (2014). *Klasik Devir Türk Tezini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*. İstanbul: Kubbealtı.
- Dursun, N. (2019). Niğde Müzesi'ndeki Osmanlı Mühürleri. *History Studies*, 573-600.
- Engin, F. E. (1994). *Mühür ve Mühürçülük Sanatımız (Üzerine Derlemeler)*. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Ethem, M. Y. (1990). *A'dan Z'ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları)*. Mars Matbaası.
- Gaybullah Babayar & Arif Habibullayev. (2019). Batı Köktürk Kağanlığının Hakimiyet Simgeleri: Damga ve Mühür. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 25-54.
- Güney, A. (2014). *Anadolu'da Başlangıcından Mö I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hammer, J. V. (1991). *Osmanlı Mühürleri*. İstanbul: Pera Turizm Yayınları.
- Kuşoğlu, M. Z. (1994). *Dünkü Sanatımız-Kültürümüz*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Kuşoğlu, M. Z. (2009). *Tarihin Görgü Şahitleri Osmanlı Mühürleri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Morris, D. (1999). *Koruyucu Tılsımlar*. İstanbul: İnkılap.
- Nayır, A. B. (2011, Ekim). Akik Taşının Türk Kuyumculuğundaki Yeri Ve Günümüz Takı ve Aksesuarlarında Kullanımı. Ankara.
- Orman, İ. (2011). *Akeri Müze Mühür, Damga ve Kaşe Koleksiyonu*. İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı.
- Oruç, Z. (2017). Selçuklularda Bir Hâkimiyet Alâmeti Olan Mühür-Yüzük ve Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 340-349.
- Özcan, E.-R. M.-B. (2020). *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el- Cemahir fi Ma'rifeti'l- Cevahir)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Perk, H. (2010). *Osmanlı Tılsım Mühürleri*. İstanbul: Haluk Perk Müzesi Yayınları.
- Sevin, V. (2003). *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi : Eski Anadolu ve Trakya : Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (2017). *Eski Türk Sanatları (Tarihi Sohbetler)*. İstanbul: TBMM Basımevi.
- Tali, Ş. (2013). Kayseri Etnografya Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Mühürleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 520-543.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1959). *Topkapı Sarayı Müzesi Mühürler Seksiyonu Rehberi*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.